

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΣΕΛΗΝΗΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΝΑΡΧΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐλάτρευον, πρὶν ἢ ὁ πολιτισμὸς διαχύσῃ τὴν εὐεργετικὴν αὐτοῦ λάμψιν, διαφόρους θεότητας καὶ εἶχον ἰδίαις παραδόσεις. Οἱ λαοὶ οὗτοι διητῶντο ἐπὶ ὑψηλῶν ὀρέων ἢ ἐν σκοτεινοῖς σπηλαίοις, καὶ ἐτρέφοντο διὰ τῆς θήρας καὶ διὰ τῶν χορτῶν τῶν δασῶν.

Καθὼς ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς γῆς καὶ ἐκ τῶν διαφορῶν αὐτῆς στρωμάτων ὁ γεωλόγος ὑπολογίζει τὴν ἡλικίαν τῆς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν διαφορῶν λατρειῶν καὶ τῶν μύθων, τῶν συνημμένων αὐταῖς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν λαῶν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐρευνῶν εἶναι ἰδίως σπουδαῖον διὰ τοὺς χρόνους τοὺς μὴ ἀνήκοντας ἀκόμη εἰς τὸν κύκλον τῆς ἱστορίας, καθ' ὃν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς παρακειμέναις αὐτῇ νήσοις προσετέθησαν εἰς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους νέοι, ἐλθόντες ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Συρίας καὶ Φοινίκης, καὶ καθ' ὃν εἰς τὰς ἀρχικὰς θεότητας προσετέθησαν πλείστα ἄλλαι, παραγαγοῦσαι καὶ ἀναπτύξασαι τὴν μακρὰν ἐκείνην χορείαν τῶν ὄντων καὶ τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν μύθων, αἵτινες συμπεριελήφθησαν βραδύτερον ἐν τῷ γενικῷ ὀνόματι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀλύμπου.

Ἐπομένως δὲν ἦτο ὁ Ὀλυμπος ἡ βᾶσις ἐξ ἧς ἐπήγασαν αἱ διάφοροι θρησκευτικαὶ λατρεῖαι, ἀλλ' ὁ Ὀλυμπος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λατρειῶν τῶν χωρῶν ἐκείνων, αἵτινες μετὰ παρέλευσιν αἰώνων ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως. Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐγεννήθη ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀπόρροια τῆς βραδείας ἐργασίας τῶν αἰώνων, ἐν οἷς οἱ λαοί, ἀφομοιούμενοι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ προσθέτοντες ἐκάστοτε νέα στοιχεῖα εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ εἰς τὸν πολιτισμόν, ἐπλασαν ἐν σύνολον ὁμογενές. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐλαβε μεγάλην ὥθησιν ἐκ τῆς φύσεως τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες προσιτοὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν κατέστησαν οἱ κήρυκες πάσης ἀνθρωπίνης προόδου καὶ οἱ διδάσκαλοι τοσούτων ἄλλων λαῶν.

Ἡ θεότης, ἡ ἄνευ ὀνόματος καὶ ἄνευ μορφῆς, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευον οἱ ἀρχαιότατοι τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι, ἦτο ἡ προσωποποίησης τῶν φυσικῶν ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὅποια τὰ μάλιστα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις μὴ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ τὰ αἷτια θεωρεῖ αὐτὰ ὡς ἔργα ὑψίστου καὶ παντοδυνάμου ὄντος.

Καὶ τὸ αἶσθημα τοῦτο ἦτο διάφορον ἀναλόγως τῆς διαφοροῦ καταστάσεως τῶν λαῶν. Ἐπομένως ἡ λατρεία τῶν τὰ ὀρεινὰ μέρη κατοικούντων λαῶν ἦτο διάφορος τῆς λατρείας τῶν τὰς ἀκτὰς κατοικούντων. Ὁ μὴ γινώσκων τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας δὲν δύναται νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς ἐπιρροῆς ἣν κατ' ἀνάγκην ἐξήσκει ἡ φύσις ἐπὶ τῶν βαρβάρων λαῶν. Ἡ ὁρμὴ τῶν θυελλῶν, ὣν προηγείται ἡ αἰφνιδία ἀμαύρωσις τοῦ οὐρανοῦ, εἶναι πολὺ φοβερωτέρα ἐν ταῖς μεσημβριναῖς χώραις. Ἐν αὐταῖς ὁ ἥλιος διὰ τῶν θερμῶν αὐτοῦ ἀκτίνων κατακαίει ἐν ὥρᾳ θέρους τοὺς ἀγροὺς καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν ἔρημον ἐκείνην ὄψιν, ἣν ἔχουσιν οἱ ἀγροὶ ἐν ταῖς ἀρκτέαις χώραις ἐν καιρῷ χειμῶνος.

Ἡ Νιόβη, ἡ εἰκὼν τῆς εὐφόρου Λυδίας, βλέπει τὰ τρυφερά της τέκνα φρονεόμενα ὑπὸ τῶν πυρικαύστων ἀκτίνων τοῦ θεοῦ Ἡλίου καὶ μεταμορφοῦται εἰς γυμνὸν βράχον. Ἡ Δημήτηρ, θεὰ τῆς γῆς, μεταβαίνει ἐν καιρῷ θέρους καὶ οὐχὶ ἐν καιρῷ χειμῶνος εἰς ἀναζήτησιν τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἄδου ἀρπαγείσης θυγατρὸς της. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι αἱ κατὰ τὸ θέρος εἰς τιμὴν τῆς θεότητος τῆς γῆς τελούμεναι ἑορταὶ δὲν ἦσαν ἑορταὶ χαρμόσυνοι ἀλλὰ μᾶλλον πένθιμοι¹. Ἐνῷ τὸναντίον ἐν καιρῷ χειμῶνος συνέπιπτον αἱ κυριώτεραι ἑορταὶ εἰς τιμὴν τοῦ Βάκχου, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἦτο ἐπίσης θεὸς τῆς εὐφορίας. Ὁ Ἀπόλλων, θεὸς τοῦ φωτός, κατέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς ἀρκτου, καὶ συγχρόνως ὡς θεὸς τῆς θερμότητος ἤρχετο ἐξ ἀνατολῶν, καὶ διὰ τοῦ πυρίνου αὐτοῦ δίσκου ἐφόνευε τοὺς τρυφεροὺς βλαστούς. Οὕτως ἐπήγασαν καὶ οἱ μῦθοι τοῦ Ναρκίσσου καὶ τοῦ Λίνου, οἱ μῦθοι τῆς Λακωνίας, οἱ μῦθοι τῶν τέκνων τῆς Νιόβης καὶ ἄλλοι πολλοί.

Μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸ ὑπὸ μελέτην ζήτημα τοῦτο ἔχει τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος (ἐν Κρατύλῳ 397), ὅστις λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἐλάτρευον κατὰ προτίμησιν τὰς θεότητας τοῦ φωτός, τοῦ Ἡλίου, τῆς Σελήνης καὶ τοῦ Οὐρανοῦ. Ἐκ τούτου μανθάνομεν ὅτι τὰ οὐράνια σώματα (οἱ ἀστέρες) ἦσαν τὰ πρῶτα

¹ Ὁρ. Mommsen, Ἑορτολόγιον τῆς Ἀττικῆς, σελ. 15.

πλήξαντα τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου, καὶ ἰδίως ὁ ἥλιος, ὅστις μεγαλοπρεπὲς ἐμφανίζεται καθ' ἐκάστην καὶ φωτίζει καὶ ζωογονεῖ τὰ πάντα, καὶ ἡ Σελήνη, ἥτις διὰ τοῦ γλυκυτάτου αὐτῆς φωτός φωτίζει τὰ σκότη τῆς νυκτός. Ἡ λατρεία τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης κατάγεται ἐξ Ἀσίας.

Ἡ Σελήνη, ἥτις καὶ σήμερον λατρεύεται ὑπὸ τινων λαῶν τῆς Ἀφρικῆς¹, ἦτο ὁ ἀστὴρ ὅστις ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐν Ἀσσυρίᾳ ἐνέγκειν τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους· διὸ καὶ ἐξόχως ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Χαλδαίων. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐν τῇ ἀρείᾳ γλώσσῃ ἐσήμαινε «τὴν διακρυσθμίζουσαν»². Ἀφ' οὗ δὲ ἡ λατρεία αὐτῆς μετεδόθη εἰς τὴν Φοινίκην, ἡ Σελήνη κατέστη ἡ λευκὴ περιστερὰ ἡ ὀδηγοῦσα τοὺς τολμηροὺς θαλασσοπόρους κατὰ τοὺς μακροὺς αὐτῶν πλοῦς. Αὐτῇ ἀπεδίδετο μεγάλη ἐπιρροή ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἰδίως τῆς γυναικός, καὶ ἐπιστεύετο ὅτι ἐν θέρει, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς νύκτας τῆς πανσελήνου, ἐπέχεεν ἄφθονον δρόσον, προκαλοῦσαν τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς. Διὸ καὶ ἡ Ἑρση, ἡ θεὰ τῆς δρόσου, ἐλέγετο θυγάτηρ τῆς Σελήνης. Ἐξ Ἀσίας ἡ λατρεία αὐτῆς μετεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν³. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἡ ἡμέρα τῆς πανσελήνου ἦτο ἡμέρα κατ' ἐξοχὴν ἑορτάσιμος. Μεγάλην σημασίαν ἀπέδιδε καὶ ὁ Ὅμηρος εἰς τὸν ἥλιον καὶ εἰς τὴν Σελήνην.

Σπουδαιότητα διὰ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας περὶ τῆς λατρείας τῆς Σελήνης ἔχει τὸ ὅτι ἐν τισι χώραις ἦτο θεότης θηλυκὴ καὶ ἐν ἄλλαις ἀρσενικὴ. Οὕτως ἐν τῇ ἐλληνικῇ καὶ τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἶναι θηλυκόν, ἐνῶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς ἀνήκει εἰς τὸ ἀρσενικόν γένος. Περὶ τούτου ἐπραγματεύθησαν διάφοροι λόγιοι, καὶ ἰδίως ὁ Pott ἐν ταῖς μυθολογικαῖς αὐτοῦ Μελέταις. Πρὸς ἐπίτευξιν πορίσματος τινος νομίζομεν ὅτι δεόν νὰ ἐκτείνωμεν τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν ἐπ' ἐκείνων τῶν χωρῶν ἐν αἷς κατὰ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ Σελήνη ὡς θεότης ἀρσενικὴ ἢ θηλυκὴ.

Ἐν Αἰγύπτῳ, ἥτις οὐκ ὀλίγον ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ ἐν Περσίᾳ, ἐλατρεύετο ἡ Σελήνη ὡς θεὰ γένους ἀρσενικοῦ⁴. Ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐν Ἀσσυρίᾳ παρὰ τὸν Βάαλ, τὸν θεὸν τοῦ

¹ Ὁρ. Zoëga, Περὶ ὀβελίσκων, σελ. 243.

² Lassen, Ἰνδογερμαν. ἀρχαιότητες, II, 1118.

³ Welcker, Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, I, 543.

⁴ Ὁρ. Kreu'er, Μυθολογία, II, 8.

ἡλίου καὶ τοῦ πυρός, ἐλατρεύετο θηλυκὴ θεότης ὑπὸ τὸ ὄνομα Μελίττη καὶ Σεμίραμις, ἥτις μεταδοθεῖσα εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Φοινίκην ὠνομάσθη Ἀστάρτη, ἥτο δὲ θεὰ τοῦ οὐρανίου ἀστέρος, ὅστις ὑπὸ τὴν μορφήν λευκῆς περιστερᾶς ὠδήγει τοὺς θαλασσοπόρους εἰς ἀπομακρυσμένας ἀκτάς. Ἡ θεὰ αὕτη, ἥς ἡ περιστέρα ἦτο τὸ ἱερὸν πτηνόν, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀρροδίτη ἐλατρεύετο ἐν Κύπρῳ, ἐν Κυθήροις καὶ ἐν ἄλλοις τόποις.

Τῆς αὐτῆς φύσεως ἦτο καὶ ἡ Ἀρτεμις, καὶ αὕτη θεότης τῆς Σελήνης, ἥς ἡ λατρεία ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας μετεδόθη διὰ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνθα εὐρίσκομεν τὴν θεότητα ταύτην λατρευομένην ὡς Ἐκάτην, ὡς Ἴφιγένειαν, ὡς Ἑλένην καὶ ὡς Χρυσὴν, ἰδίως ἐν Δήμῳ. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Λέλεγες¹, ἀρχαιότατοι λαοὶ πειρατῶν, ἐξουσίαζον τὴν περιβρέχουσαν τὴν Ἑλλάδα θάλασσαν καὶ διέμενον ἐν ταῖς νήσοις καὶ ταῖς ἀκταῖς τῆς Ἀττικῆς, τῆς Βοιωτίας, τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Λακωνίας. Ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τῷ ἀνατολικῷ μέρει τῆς Ἀττικῆς ἡ θεὰ ἐκείνη, ὀνομαζομένη Ἴφιγένεια καὶ Βραυρωνία, ἐλατρεύετο πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἦτο φύσεως ὠμῆς, ἀπαιτοῦσα θυσίας ἀνθρώπων, πολὺ διάφορος τῆς μεταγενεστέρας θυγατρὸς τῆς Λητοῦς καὶ ἀδελφῆς τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐν Ἀργολίδι ἡ αὐτὴ θεὰ ὠνομάζετο Ἰώ. Ἡ λέξις αὕτη κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἀρχαίων συγγραφέων ἐσήμαινεν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς γλώσσαις τὴν Σελήνην. Περὶ αὐτῆς ἐπιστεύετο ὅτι ὡς λάμπουσα δάμαλις διῆλθεν ὄρη καὶ θαλάσσας, ἀφικομένη μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς ἀδριατικῆς θαλάσσης, καὶ ὅτι ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἄργου. Οἱ ἑκατὸν ὀφθαλμοὶ τοῦ φύλακος τούτου σημαίνουν τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν, ἐνῷ τὰ κέρατα τῆς δαμάλεως παριστῶσιν αὐτὴν τὴν Σελήνην². Βραδύτερον ἡ Ἰώ συνεχυνεῦθη μετὰ τῆς Ἥρας, θεᾶς καὶ ταύτης καταγομένης ἐκ τῆς Σελήνης, ἥτις γενομένη σύζυγος τοῦ Διὸς κατέστη ὁμοία πρὸς τὴν μητέρα Γῆν.

Μεταξὺ τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων τῶν εἰσαχθεισῶν εἰς τὴν Λακωνίαν παρὰ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, δέον ν' ἀριθμηθῇ καὶ ἡ Ἑλένη (Σελήνη) σύζυγος τοῦ Μενελάου. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, καθὼς καὶ ἐν τῇ γειτονικῇ Μεσσηνίᾳ, ἦτο διαδεδομένη ἡ λατρεία τῆς Γαυροπόλου Ἀρτέμιδος, ὡς καὶ ἡ τοῦ Ὑακίνθου. Καὶ ἐν Πύλῳ τῆς Ἡλίδος, τῇ ἑδρᾷ τῶν Νηλεϊδῶν, ἠκμαζεν ἡ λατρεία τοῦ Ἐνδυμίωνος καὶ τῆς Σελή-

¹ Deimling, Οἱ Λέλεγες Ε', 137.

² Or. Welcker, Τριλογία V, 136 καὶ 140.

νης. Ἡ Ἀρτεμις ὡς Καλλίστη ἐλατρεύετο καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς μήτηρ τοῦ Ἀρκάδος, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ἡ χώρα¹.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τινι χωρίῳ τῆς Πολιτείας τῶν Τεγεατῶν ἀναφέρει ὅτι οἱ λαοὶ οἱ τὸ πάλαι κατοικοῦντες τὴν Ἀρκαδίαν ἦσαν προγενέστεροι τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τῆς Σελήνης. Τὸ χωρίον τοῦτο ἀναφέρει Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος 1, 236 καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν ταῖς Νεφέλαις (στιχ. 397)². Ὁ Πausανίας (8, 2) περιλαμβάνει αὐτοὺς ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα τῶν Πελασγῶν. Ἐγχώριος μῦθος λέγει ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἐγεννήθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς καὶ ὅτι ζῶντες ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει ἐλάτρευον τὸν Δία ὡς ὑψίστον θεόν. Βραδύτερον μόνον προσέκυψεν ἡ λατρεία τῆς Σελήνης, εἰσαχθεῖσα ἐξ ἀνθρώπων προσελθόντων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ Ἀσίας. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἐγεννήθη ἐκ τῆς γῆς ὁ Πελασγός, πρόγονος τῶν Πελασγῶν, οἵτινες προσέφερον ἀνθρώπων θυσίας εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς Λυκάονος, οὗ τὸ ἱερὸν εὗρίσκετο ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑψηλοῦ ὄρους. Ἐτέρα παράδοσις, ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Πausανίου, λέγει, ὅτι ὁ Ζεὺς συζευχθεὶς τὴν θεὰν Καλλίστην ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τὸν Ἀρκάδα, πατέρα τῶν Ἀρκάδων. Ἐκ τῶν δύο τούτων μύθων καταφαίνεται, ὅτι εἰς τοὺς Πελασγοὺς, τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς χώρας, οἵτινες ὠνομάσθησαν βραδύτερον Προσέληνες (ἦτοι προγενέστεροι τῆς λατρείας τῆς Σελήνης), προσετέθησαν καὶ οἱ Ἀρκάδες, οἵτινες ἐλθόντες ἐκ τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς μετέφερον τὸν πολιτισμὸν καὶ ἄλλας θρησκευτικὰς λατρείας. Ὁ Ὅμηρος περιγράφει αὐτοὺς ὡς ἐμπείρους θαλασσοπόρους, κατοικήσαντας ἄλλοτε τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς πλησιοχώρους νήσους, ἐξαπλωθέντας δὲ μέχρι τῆς Ἀττικῆς καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τοῦ Πausανίου μανθάνομεν ὡσαύτως, ὅτι οὗτοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἄποικοι οἱ διασχίσαντες τὴν θάλασσαν καὶ μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν. Οὗτοι ὡμολόγουν ἑαυτοὺς ὡς καταγομένους ἐκ φυλῆς κρητικῆς καὶ συγγενεύοντας πρὸς τοὺς ἐκ Καρίας Κουρήτας. Παρ' αὐτοῖς ἦτο ἱερὰ ἡ ἄρκτος, ἐξ ἧς ἔλαβον καὶ τὸ πρῶτον ὄνομα. Ἀλλὰ τὸ ζῶον τοῦτο ἦτο ἐπίσης ἱερὸν τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος³ καὶ ὡς τοιοῦτον μετεδόθη ἐκ τῆς πατρίδος τοῦ Φρυγίας εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐκείθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Πυθα-

¹ C. O. Müller, Οἱ Δωριεῖς, I, σελ. 372. Gerhard, Μυθολογία, σελ. 333.

² Πρβ. Curtius, Πελοπόννησος, I, σελ. 160.

³ Ὁρ. Preller, Ἑλλην. Μυθολογία, I, 264.

γόρου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀναφέρονται διάφοροι ἀρχαιοτάται λατρεῖαι, καὶ μεταξύ τῶν ῥήσεων τοῦ Πυθαγόρου ἀξιωματικόν εἶναι ἡ ἐξῆς· «Τῆς ἄρκτου παρούσης μὴ ζῆτει τὰ ἴχνη αὐτῆς». Τὴν ῥῆσιν ταύτην ἡρμήνευσεν ὁ Backhofen¹ ὡς σημαίνουσιν ὅτι ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῆς ἄρκτου, τοῦ συμβόλου τοῦ σκότους, τὰ σκότη ἐξαφανίζονται. Ἐπομένως ἡ ἄρκτος, θηρίον αἰμοδόρον, θεωρεῖτο παρὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐχθρὸς αὐτῶν.

Ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας λοιπὸν ἦλθον οἱ λαοὶ οἱ τὴν Σελήνην λατρεύοντες, ἥτις ἐν Ἑλλάδι ὠνομάσθη Ἀρτεμις, Ἐκάτη, Ἰφιγένεια, Ἰώ, Ἑλένη κλ. Ἡ Σελήνη ὑπὸ τὴν μορφήν λευκῆς καὶ φαεινῆς περιστερᾶς ἦτο καὶ πιστὴ σύντροφος τῶν μακρῶν περιπλανήσεων τῶν Φοινίκων. Ὡς ἱερὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης πτηνὸν ἀναφαίνεται ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς Κύπρου, τῶν Κυθήρων καὶ ἄλλων μερῶν, ἐν οἷς εἶχε τὴν λατρείαν τῆς ἡ φοινικικῆς αὐτῆς θεότης. Ἡ Σελήνη, ὡς λευκὴ δάμαλις, ὠδήγησε τὸν Κάδμον κατὰ τὴν ἰδρύσιν τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Θηβῶν καὶ ἦτο ἡ ἀντιπρόσωπος τῆς βοώπιδος Ἥρας, ὁμοίας τῆς ἀργολικῆς Ἰοῦς, ἥτις προστατευομένη ὑπὸ τῶν ἐκατὸν ὀφθαλμῶν τοῦ Ἀργου μετέβαινεν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀφικομένη εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Ἰονίου πελάγους ἔδωκεν αὐτῷ κατὰ τὸν Λίσχylum τὸ ὄνομά της.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀρχεῖται τῆς ἱστορίας του διὰ τῆς ἀφηγήσεως τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἰοῦς, Εὐρώπης, Μηδείας καὶ Ἑλένης, αἵτινες ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας μετεκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐκ τῶν λόγων τούτων ὁ Gerhard (ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μυθολογίᾳ του) ἐξάγει ὅτι αὗται ἦσαν θεότητες τῆς Σελήνης, λατρευόμεναι ἐκεῖ ἐν χρόνοις ἀρχαιοτάτοις, ὅπερ ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Διότι Ἰὼ ἐν τῇ ἀνατολικῇ γλώσσῃ σημαίνει τὴν Σελήνην· ἡ Εὐρώπη περιέχει τὴν φοινικικὴν ῥίζαν Ἐρέβ, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν θεὰν τῆς νυκτός, δηλ. τοῦ ἀστέρος τοῦ φωτίζοντος τὰ σκότη, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἀγνοοῦντες τὴν κυρίαν σημασίαν ἡρμήνευσαν αὐτὴν διὰ τοῦ εὐρύς ὄφθ, δηλ. τοῦ μεγάλου, τοῦ λάμποντος ὀφθαλμοῦ, ἥτοι τῆς Σελήνης. Ἐν τῷ ὀνόματι Ἑλένη εὐρηται ἡ ῥίζα σελ-ελ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς λάμπουσαν θεάν. Καὶ ἐν τῇ Μηδείᾳ ἀναφαίνεται θεότης καταγομένη ἐκ τῆς Σελήνης, ἥτις ἦλθεν ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους περιβρεχομένας ἀκτὰς.

¹ Ἐν τῷ συγγράμματι Ἡ ἄρκτος ἐν ταῖς θρησκείαις τῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ Ἀργολίς ὑπῆρξεν ἐν τῇ παναρχαίᾳ ἐποχῇ μετοικητήριον διαφόρων ἀσιατικῶν φυλῶν, εἰς ἃς ὀφείλουσι τὴν ἰδρυσίν των αἱ Μυκῆναι, ἡ Τίρυνς, τὸ Ἄργος καὶ ἄλλαι πλούσιαι καὶ ἰσχυραὶ πόλεις. Αἱ Μυκῆναι, ἰδρυμα τῶν Πελοπιδῶν, διετήρησαν ἐν τοῖς μνημείοις αὐτῶν τὸν τύπον τῆς ἀσιατικῆς τέχνης, καὶ ἡ Τίρυνς, πόλις τῶν Ἡρακλειδῶν, ἐλέγετο ὅτι ὠχυρώθη παρὰ τοῦ Περσέως, τοῦ ἐλθόντος ἐκ τῆς Λυκίας ὁμοῦ μετὰ τῶν Κυκλώπων. Ἐν Ἀργολίδι ἐλατρεύετο κατ' ἐξοχὴν ἡ Ἥρα, ἥτις ἀρχῇθεν ἦτο ἡ παρθένος θεὰ τῆς Σελήνης, ἥτις ὁμῶς κατόπιν συζευχθεῖσα τὸν Δία μετεμορφώθη εἰς θεὰν τῆς γῆς, μητρὸς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων. Παρὰ τὸ Ἄργος εἶχεν ἡ θεὰ αὕτη ἀρχαιότατον ναὸν (τὸ Ἡραῖον), ἐν ᾧ ἐμνημονεύετο ἡ πρώτη αὐτῆς φύσις, καὶ ἐν ᾧ ἀπεικονίζετο μετὰ ὁμμάτων βοός, μετὰ στιλβόντων κεράτων καὶ μετὰ δαδὸς ἐν χειρί. Ἱερὸν αὐτῆς πτηνὸν ἦτο ὁ ταῶς, εἰκὼν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ.

Οὐχὶ διάφορος αὐτῆς ἦτο ἡ θεὰ Ἥρα, ἡ *Lucina* τῆς ἀρχαίας ἰταλικῆς λατρείας¹, ἥς τὸ ὄνομα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ θηλυκὸν τοῦ Διός, θεότητος τοῦ οὐρανίου φωτός². Ἡ *Lucina*, ἥ ἔθυσον ἐν τῷ Καπιτωλίῳ οἱ Ποντίφικες κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Νέας Σελήνης, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐλληνικὸν φωσφόρος.

Ἐν ταῖς χώραις καὶ ταῖς ἀκταῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐνθα οἱ ἐκπολιτισθέντες λαοὶ τῆς Βαβυλωνίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας εἶχον ἐκτείνει τὴν ἐξουσίαν των καθυποτάξαντες τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, εἶχεν ἤδη λατρείαν ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις θεὰ τις τοῦ φωτός, ἥτις βραδύτερον μετέβη εἰς τὴν χερσονήσον τοῦ Αἴμου καὶ ἐκ τῆς Θράκης κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος, θεᾶς αἰμοβόρου, ἥτις ἐτέρπετο ἄλλοτε εἰς ἀνθρώπων θυσίας³, καὶ ἐλατρεύετο ἰδίως ὑπὸ τῶν Θρακο-Λελέγων. Τὸ ἀσιατικῆς καταγωγῆς ὄνομα αὐτῆς δὲν εὗρεν εἰσέτι ἀκριβῆ ἐξήγησιν ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ.

Ἡ θεότης αὕτη παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς διαφόρους μορφάς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρώτη μορφή εἶναι ἡ τῆς θεᾶς τοῦ φωτός, εἰσαχθείσης παρὰ τῶν Θρακο-Λελέγων, ὅπου οὗτοι

¹ Ὁρα Roscher, *Juno und Hera*, 1875. Cicero, *de natura deorum*, II, 27, 69.

² Curtius, *Ἑλληνικὴ μυθολογία*, σελ. 209. Corssen, *Ausprache*, I, 365. Roscher, ἔνθ. ἄν.

³ O. Müller, *Dorier*, I, 371. Roscher, *Λεξικὸν ἀρχαιολ.* Deimling, *Die Leleger*, σελ. 16 κ. ἐξ.

κατώκησαν, μετ' ἀρχαίων ἱερῶν ἐν ταῖς νήσοις τῆς Θράκης, ἐν Εὐβοίᾳ, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς, ἐν Λακωνίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις τῆς Πελοποννήσου. Ἡ δευτέρα μορφή εἶναι ἡ τῆς ἀρκαδο-πελασγικῆς θεᾶς Καλλίστης, λατρευομένης ἐν Πελοποννήσῳ καὶ θεωρουμένης ὡς μητὸς τῶν λαῶν τῆς Ἀρκαδίας. Ἡ τρίτη τέλος μορφή εἶναι ἡ τῆς Σελήνης, διδύμου ἀδελφῆς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ θυγατρὸς τῆς Λητοῦς, δηλ. τῆς νυκτός, ἥτις πάλιν ἐξ Ἀσίας προῆλθε καὶ ἐλογίζετο γεννηθεῖσα ἐν τῇ νήσῳ Δήλῳ.

Θαυμασία εἶναι ἡ ἀφήγησις τῆς γεννήσεως αὐτῆς, διασωθεῖσα ἐν τινὶ ὕμνῳ ἀποδιδομένῳ τῷ Ὀμήρῳ. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην ἡ Λητώ, θεὰ τῆς νυκτός καὶ ἐρωμένη τοῦ Διός, κατεδιώκετο ὑπὸ τῆς ζηλοτύπου ὀργῆς τῆς Ἥρας, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ πλεύσῃ εἰς μεμακρυσμένας θαλάσσας, ὅπως εὖρη θέσιν ἀσφαλῆ, ἐν ᾗ νὰ γεννήσῃ τὸ τέκνον τῆς. Τότε ἀνέδυσεν ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ μικρὰ ἡφαιστειώδης νῆσος Δήλος, ἐνθα ἡ Λητώ ἐγέννησε τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀρτεμιν, οἵτινες διὰ τοῦ φωτός αὐτῶν ἐφώτισαν τὸν κόσμον.

Ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιθέτων τῶν δοθέντων εἰς τὴν ἀρχαίαν θεότητα τοῦ φωτός καταφαίνεται ἡ ἐκ τῆς Σελήνης καταγωγή αὐτῆς. Ἄφρα, ἡ λάμπουσα, Ἀργη, ἡ διαφανής, Ἐκάτη, Ἰφιγένεια, Μουνιχία, Χρυσή, Πασιφάη, ἥτις ἐγένετο σύζυγος τοῦ Μίνως, βασιλέως τῆς Κρήτης καὶ τέλος Ἑλένη (= Σελήνη) θεὰ τῆς Σελήνης.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι παρὰ τισι τῶν ἀρχαίων λαῶν ἡ Σελήνη ἦτο θεὰ γένους θηλυκοῦ, παρ' ἄλλοις δὲ γένους ἀρσενικοῦ· οὕτως ἐν τῇ φοινικίῃ, τῇ ἐλληνικῇ καὶ τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ εἶναι θηλυκή, τούναντίον ἐν ταῖς γερμανικαῖς γλώσσαις γένους ἀρσενικοῦ. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐξηγεῖται ὡς ἐκ τῆς διαφόρου προσελεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν. Οἱ τὴν Συρίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν κατοικοῦντες λαοὶ ἔλαβον τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν χωρῶν τῶν διαβρεχομένων ὑπὸ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος, ἐνῶ οἱ κατοικοῦντες τὰ βόρεια μέρη τῆς Εὐρώπης ἔλαβον αὐτὰ ἐκ τῶν λαῶν τῆς ἀρείας φυλῆς, οἵτινες εἶχον τὴν κοιτίδα αὐτῶν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Ἀσίας. Sonna ἐλέγετο ὁ ἄρρην θεὸς τοῦ φωτός, ὁ λατρευόμενος ὑπὸ τῶν λαῶν τούτων, ὅστις μετὰ παρέλευσιν αἰώνων ἀνεφάνη ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐκεῖθεν εἰσέδυσεν οὐ μόνον μέχρι Θράκης, ἀλλὰ καὶ μέχρι αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, ἐνθα ἤδη ἐλατρεύετο ἡ ἄλλη θεὰ, γένους θηλυκοῦ.

Ὁ Μίνως θεωρεῖται ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν παραδόσεων τούτων τῆς

Φρυγίας, τῶν μετεμφυτευθεισῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν νῆσον Κρήτην. Περὶ αὐτοῦ λέγεται, ὅτι διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ναυτικῶν δυνάμεων κατώρθωσε νὰ καταβάλῃ τὴν ἐξουσίαν τῶν Καρῶν, οἵτινες ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξαν ὁ τρόμος τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει αὐτὸν ὡς πρῶτον βασιλέα τῆς Κρήτης, ὡς μέγαν νομοθέτην καὶ ὡς ἀγαπητὸν τοῦ Διός. Ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἰώνων, ὁδηγούμενων ὑπὸ τοῦ Θησέως.

Τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Μίνως) ἐρμηνεύει ὁ διαπρεπὴς Welcker ὡς μὲν — μείς = σελήνη, δηλ. ὡς τὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀστέρος τούτου. Ἀλλ' οὐ μόνον ἐν αὐτῷ ἀναγνωρίζονται ἄρεια στοιχεῖα¹, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις παραδόσεσι τῆς νήσου Κρήτης, αἵτινες ἐμφαίνουσι στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Φρυγίαν. Οὕτως ἀναφέρομεν ἐπὶ παραδείγματι τὸ ὄρος Ἴδην, τὸ ὅποιον ἦτο γνωστὸν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις, τὴν λατρείαν τοῦ ὑψίστου Διός, τοὺς Κορύβαντας καὶ Κουρήτας, ἐκ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι παρήχθη τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης. Πρὸς τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐνοῦνται ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ τὰ ἐκ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Συρίας προερχόμενα στοιχεῖα, οἷον αἱ παραδόσεις περὶ Κρόνου, Ἀστάρτης, Εὐρώπης, Μινωταύρου, Τέλου κ. ἄλ.

Ἡ νῆσος Κρήτη, ὡς ἀναφέρει καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, ἔλαθεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἡδὴ χρόνων τὴν πρώτην ὠθησιν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κατοικουμένη ὑπὸ πολυαρίθμων φυλῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἰδρύθησαν πλέον τῶν ἑκατὸν ἀκμαζουσῶν πόλεων. Πολὺ δικαίως συμπεραίνει ὁ Hoeck (ἐν τῷ κλασσικῷ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τῆς νήσου ταύτης), ὅτι ἡ ἱστορία αὐτῆς ἀνέρχεται εἰς ἐποχὴν τοσοῦτον ἀπομεμακρυσμένην, ὥστε ἡ δόξα τῆς Κρήτης ἤρξατο ἡδὴ παρακμάζουσα καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ κράτη τῆς Ἑλλάδος μόλις ἤρξαντο ἀναπτυσσόμενα. Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Φοινίκων κατωκεῖτο ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν Πελασγῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἐτεόκρητες, δηλ. οἱ πρῶτοι Κρήτες. Εἰς αὐτοὺς προστετέθησαν αἱ ἐκ τῆς Φρυγίας μεταβάσαι φυλαί, ὧν ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Μίνως, ὅστις νικήσας τοὺς Κάρας, τοὺς βαρβάρους πειρατάς, ἔδωκε τὴν ὠθησιν εἰς τὸν πολιτισμὸν ἐκείνον ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐξασκήσῃ τοσοῦτον ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος χωρῶν.

Ι. ΠΕΡΒΑΝΟΓΛΟΥΣ

¹ Ὁρ. Welcker ἐν τῷ Περιοδικῷ τῆς Ἀσιατικῆς Ἑταιρείας, IX, 240. Kuhn, Die Herabkunft des Feuers, σελ. 20. Milchhöfer ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, σελ. 132 κ. ἐξ.